

Χαρά ΚΥΡΙΑΚΑΚΗ

*Οι περιβαλλοντικές αξίες
μέσα από τα κείμενα της Νεοελληνικής
Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο*

Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΥΠΗΡΞΕ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΚΑΙΝΟΤΟΜΟ Διεπιστημονικό Πρόγραμμα στην Ελλάδα, το οποίο βασισμένο στις διεθνείς προτάσεις της Unesco διαδραμάτισε διττό ρόλο, περιβαλλοντικό-κοινωνικό και εκπαιδευτικό-παιδαγωγικό, στοχεύοντας ταυτόχρονα στην κατεύθυνση των κοινωνικών και των εκπαιδευτικών αλλαγών. Επικεντρώνεται στον επαναπροσδιορισμό της σχέσης ανθρώπου-φύσης και στη διαμόρφωση ενός νέου ήθους και μιας διαφορετικής αντίληψης για τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και μεταξύ ανθρώπου-φύσης.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μελέτη ενός καίριου θέματος που αναδύθηκε μέσα από τη γένεση και την εξέλιξη της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Π.Ε). Πρόκειται για τη διερεύνηση των αξιών, ως φιλοσοφικού υπόβαθρου, το οποίο στηρίζει την πρακτική της Π.Ε. Η ιδιαίτερη σημασία που δίνεται από την ίδια την Π.Ε. στις αξίες αντικατοπτρίζεται στο γεγονός ότι αυτές αναφέρονται τόσο στους ορισμούς της, όσο και στους σκοπούς και στόχους της. Ειδικότερα, η έρευνα¹ επιχειρεί να εντοπίσει τις περιβαλλοντικές αξίες που παρουσιάζονται στα σχολικά εγχειρίδια των κειμένων της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Ν.Ε.Λ.) στο Γυμνάσιο. Το μάθημα της Λογοτεχνίας είναι ιδιαίτερα πρόσφορο για τη μελέτη περιβαλλοντικών αξιών, όσον αφορά τόσο στην παρουσίαση υλικού, όσο και στον μηχανισμό πρόσληψής του. Μέσω των λογοτεχνικών κειμένων οι περιβαλλοντικές αξίες δύναται να ανασυρθούν, να αναγνωριστούν και να επαναδιατυπωθούν με περιγραφή και ανάλυση και επιχειρώντας τη γνωστική, ψυχοκινητική και συναισθηματική κινητοποίηση των μαθητών/-

¹ Η έρευνα διεξήχθη κατά το 2012-2013 στο πλαίσιο μεταπτυχιακής εργασίας.

τριών, οι οποίοι αναγνωρίζουν μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο θέματα και γεγονότα που έχουν οι ίδιοι βιώσει.

Στο πλαίσιο αυτό κατά τη διαδικασία της διδακτικής πράξης αναδεικνύονται και καλλιεργούνται αξίες, όπως η αλληλεγγύη, ο σεβασμός, η ισότητα και η δικαιοσύνη. Πρόκειται για περιβαλλοντικές αξίες που βοηθούν τα παιδιά, μέσα από την επεξεργασία και αποσαφήνισή τους, να διαμορφώσουν τα χαρακτηριστικά του ενεργού πολίτη με οικολογική συνείδηση, ο οποίος θα είναι σε θέση να αντιμετωπίσει την πολυπλοκότητα των περιβαλλοντικών προβλημάτων με συστημικό και διεπιστημονικό τρόπο.

1 Θεωρητική προσέγγιση

Η Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία (Ε.Π.Α.), η οποία αποτελεί μετεξέλιξη της Π.Ε., φέρνει τις αξίες στο επίκεντρο της εκπαιδευτικής θεωρίας και πράξης. Η εξέλιξη αυτή συνδέεται με την ίδια την έννοια της αειφορίας, η οποία διευρύνει την περιβαλλοντική προβληματική. Οι αξίες που πραγματεύεται η Ε.Π.Α δεν εστιάζουν πλέον αποκλειστικά στις σχέσεις του ανθρώπου με τη φύση, αλλά αφορούν όλο το φάσμα των σχέσεων του ανθρώπου με τον άνθρωπο, τόσο συγχρονικά όσο και διαχρονικά (Huckle, 1999, Φλογαΐτη, 2006, Λιαράκου & Φλογαΐτη, 2007).

Το γεγονός επίσης ότι η αειφορία είναι μια έννοια ανοικτή και εξελισσόμενη φέρνει τις αξίες σε πρώτο πλάνο. Δεν είναι μια δεδομένη έννοια την οποία οι εκπαιδευτικοί καλούνται να διδάξουν και οι εκπαιδευόμενοι να εφαρμόσουν. Πρόκειται περισσότερο για μια ρυθμιστική ιδέα, η οποία μπορεί να κατευθύνει την ερευνητική και μαθησιακή διαδικασία, καθώς και το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν να εντοπιστούν και να διερευνηθούν προβλήματα. Αυτό σημαίνει ότι οι αντιφάσεις, τα ηθικά διλήμματα και οι συγκρουόμενοι στόχοι, που εμπεριέχονται στο όραμα της αειφορίας, πρέπει να αποτελούν αντικείμενο συνεχούς επαναδιαπραγμάτευσης (Rauch, 2004) μέσα από μια νέα βάση περιβαλλοντικών αξιών, οι οποίες φαίνεται να μεταβάλλουν διαρκώς την ηθική παιδεία (Θεοδώροπούλου, 2009).

Η συγκεκριμένη προβληματική για τις περιβαλλοντικές αξίες οδηγεί εμφανώς στο χώρο της Περιβαλλοντικής Ηθικής (Π.Η.). Η Π.Η. είναι ο κλάδος της ηθικής φιλοσοφίας που μετατοπίζει το αντικείμενο ηθικής θεώρησης από τον άνθρωπο στο περιβάλλον του και στις σχέσεις του με

αυτό. Η Π.Η. εμπεριέχει τέσσερα τουλάχιστον στοιχεία τα οποία σχετίζονται με την εκπαιδευτική διαδικασία: την ηθική αξίωση, τα αξιακά περιεχόμενα, τη φιλοσοφική ερευνητική μεθοδολογία και συλλογιστική και τις συστηματικές διαδικασίες αναγνώρισης της ετερότητας και διαφορετικότητας. Η Π.Η. εισάγει τον ηθικό στοχασμό, ως αναγκαία μορφή σύνδεσης ανάμεσα στο ανθρώπινο ον και τα «άλλα» όντα. Η σύνδεση αυτή φαίνεται να απαιτεί την παιδαγωγική διαδικασία, καθώς τροφοδοτεί και στηρίζει διαδικασίες αγωγής του ηθικού και αξιακού κριτηρίου. Αποτελεί, δηλαδή, η Π.Η. εξαιρετικό πεδίο άσκησης για τη διατύπωση ισχυρισμών με ηθική και αξιακή δέσμευση (Θεοδωροπούλου, 2010). Αναδεικνύεται μέσα από τις διαφορετικές πτυχές της και την ανατρεπτική διαδικασία της αμφισβήτησης ως ένα εργαλείο για την Π.Ε. το οποίο επεξεργάζεται παρεμβάσεις στο αξιακό σύστημα, αλλά και στη διαμόρφωση ενός νέου, φιλοπεριβαλλοντικά προσανατολισμένου ήθους (Θεοδωροπούλου, 2009).

Σε κάθε περίπτωση, στο ελληνικό σύστημα εκπαίδευσης, η Π.Η. δε συνιστά ένα εδραιωμένο πεδίο, το οποίο επιστρατεύουν οι εκπαιδευτικοί στο πλαίσιο ενός καλά διαρθρωμένου σχεδίου. Και ως εκ τούτου, η ίδια η Εκπαίδευση Αξιών δεν αποτελεί μία συστηματοποιημένη εκπαιδευτική διαδικασία. Είναι βέβαια φανερό η συνάρτηση ζητημάτων Π.Η. και αξιών με την Π.Ε., καθώς επίσης και της ηθικής διάστασης των ζητημάτων αυτών, αλλά και της παρουσίας του ηθικού παράγοντα στη διαμόρφωση αντιλήψεων και στάσεων. Γίνεται προσπάθεια μέσα από την Π.Ε. για αλλαγή των στάσεων και αξιών των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτήν. Η αλλαγή αυτή επιτυγχάνεται μέσα από την καλλιέργεια ενδιαφέροντος και φροντίδας, την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης απέναντι στα περιβαλλοντικά προβλήματα, του σεβασμού προς διαφορετικές απόψεις, αξίες και τρόπους ζωής (Γεωργόπουλος, Καραγεωργιάκης & Λιθοξοΐδου, 2009).

Υπό αυτό το πρίσμα, ο όρος «περιβαλλοντικές αξίες», ως μια σειρά αξιών που σχετίζονται άμεσα με το διακριτό πεδίο του περιβάλλοντος, δεν υφίσταται. Αντικατοπτρίζει περισσότερο την ανάγκη διερεύνησης των αξιών εκείνων που κάνουν την ανθρώπινη ζωή κατανοητή ως όλο, γεγονός το οποίο εμπλέκει μια κλίμακα αξιών, οι οποίες εκτείνονται από το επίπεδο του ηθικού στο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό, αισθητικό και πνευματικό επίπεδο (Θεοδωροπούλου, 2009). Πρόκειται για τις αξίες που θα αποτελέσουν το σύστημα διαμόρφωσης ενός νέου περιβαλλοντικού ήθους και αφορούν στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων αλλά και τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος στην προοπτική της δημιουργίας ενός αειφόρου μέλλοντος (Δημητρίου, 2009: 196 – 198).

Πίνακας 2.1: Περιβαλλοντικές αξίες κατά Sauvé

Βαθιά οικολογία	Naess, A.	Ζωή	Ισότητα μεταξύ ζωντανών οργανισμών
Συμβιωτική κοινότητα	Leopold, A.	Κοινότητα	Αλληλεγγύη, ισότητα, έμφαση στην κοινότητα και τα μέλη της
Κοινωνική οικολογία	Bookchin, M.	Φύση και κοινωνία. Η κοινωνία είναι τμήμα της φύσης και συνιστά πολιτική πράξη.	Ελευθερία, αντίσταση στην καταπίεση, αλληλεγγύη
Οικοφεμινισμός	D'Eaubonne, Fr., King, Y., Shiva, V.	Οργανικός κόσμος, το περιβάλλον ως οίκος συγκατοίκησης μεταξύ των δύο φύλων και όλων των ειδών.	Ισότητα μεταξύ των φύλων, των φυλών, συν-εξάρτηση
Περιβαλλοντική δικαιοσύνη	Bowers, Ch.	Συμμετοχή των φτωχών στη λήψη αποφάσεων	Συμμετοχή, αξιοπρέπεια, ισότητα, ανθρώπινα δικαιώματα
Η ηθική της Γαίας	Lovelock, J.	Μητέρα Γη	Αλληλεξάρτηση, βιοποικιλότητα, ισότητα μεταξύ των ειδών, ευθύνη απέναντι στη φύση.
Οικοσοσιαλιστική ηθική	Gorz, A., Dumont, R., Lipietz, A.	Πολιτική αλληλεξάρτηση μεταξύ των πολιτών	Ικανοποίηση βασικών αναγκών, ισότητα μεταξύ γενεών υπαρχουσών και μελλοντικών, ανθρώπινα δικαιώματα.
Κριτική περιβαλλοντική ηθική	Fien, J.	Επίταση του μοντέλου της Γαίας και της οικοσοσιαλιστικής ηθικής.	
Ηθική της υπευθυνότητας και του μέλλοντος	Jonas, H.	Γη, πόροι και μελλοντικές γενεές	Ευθύνη, αλληλεγγύη, προστασία μελλοντικών γενεών
Οικολογική ιθαγένεια	Rosney, J.	Δημόσια ζωή: πολιτική πράξη	Συνευθύνη, συμμετοχική δημοκρατία, συλλογική διαδικασία
Οικολογική κοινότητα	(από τον κοινωνικό ρεαλισμό)	Δημόσια ζωή, αστική συμπεριφορά και πρακτική	Αστική ευθύνη, πολιτικά δικαιώματα
Ηθική της αειφορίας	ONU, UNESCO	Πόροι	Ευθύνη και αειφόρος ανάπτυξη, σεβασμός στους πόρους
Ηθική κοινωνικού διαλόγου	Beauchamp, A.	Δημοκρατικός διάλογος. Τα κοινά ως πεδίο ανταλλαγής απόψεων	Συμμετοχική δημοκρατία, ευθύνη, αστικά δικαιώματα
Βιοηθική	Roy, D. J.	Ζωντανός κόσμος	Ζωή, υγεία, βιοποικιλότητα
Ηθική της φροντίδας	Sullivan, E.	Έμφαση στον άλλο, στον τρίτο	Αλληλοϋποστήριξη και φροντίδα
Ηθική της εγγύτητας	Callicot, B.	Σφαίρα εγγύτητας, έμφαση στον πλησίον	Ευθύνη απέναντι στον πλησίον
Μεταμοντέρνα ηθική	Esteva, G., Prakash, M.	Ο κόσμος μας, κλίμακα η κοινότητα	Ταπεινότητα, αξιοπρέπεια, αρμονία

Κάθε θεωρία σχετιζόμενη με την Π.Η. προτάσσει τις δικές της αξίες για το περιβάλλον. Η Sauvé, επιχειρώντας μία ευρεία προσέγγιση των τύπων των περιβαλλοντικών αξιών, προτείνει έναν πίνακα με τέσσερις στήλες/άξονες: την ηθική πρόταση με τον ιδρυτή του αντίστοιχου ρεύματος της Π.Η., το όραμα για το περιβάλλον και τις προβαλλόμενες αξίες (Sauvé, 2009). Από τον παραπάνω πίνακα διαφαίνεται ότι η κάθε προτεινόμενη θέση προσδίδει βαρύτητα είτε στη φύση καθ'εαυτή, είτε στο ρόλο του ενεργού, συνειδητοποιημένου πολίτη. Το περιβάλλον γίνεται αντιληπτό, όχι ως χώρος, αλλά ως η σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ ατόμου και φύσης. Ειδικότερα, η Sauvé επισημαίνει ότι το περιβάλλον οφείλει να γίνεται κατανοητό και ως πολιτικός χώρος, ως πολιτική έννοια, ως πεδίο πολιτικής δραστηριοποίησης. Αυτό συνεπάγεται ότι ο άνθρωπος διάκειται απέναντι στο περιβάλλον και ως ον πολιτικό, ασκώντας την πολιτική του βούληση μέσω των επιλογών και παραλείψεών του.

Συνοψίζοντας τη συλλογιστική της Sauvé, γίνεται αντιληπτό ότι οι περιβαλλοντικές αξίες δεν είναι ευκρινώς αποσαφηνισμένες και αυτόνομες, αλλά σχετίζονται με την αντίληψη και την κατανόηση του συνολικού, σφαιρικού και συστημικού περιβάλλοντος, όπως αυτό προκύπτει από την αλληλεπίδραση των οικολογικών και κοινωνικών παραγόντων που δρουν στη φύση και στην κοινωνία (Sauvé, 1996, 2009).

Κατά τον ίδιο τρόπο το λογοτεχνικό έργο γίνεται κατανοητό μόνο μέσα στο κοινωνικό του πλαίσιο. Παρέχει με το περιεχόμενό του πληροφορίες για την ίδια την κοινωνία και γίνεται μια νόμιμη κοινωνική μαρτυρία (Hall, 1990, στο Φρυδάκη, 2003: 33). Σύμφωνα με τον Iser, «το κείμενο δεν είναι ούτε αντανάκλαση ούτε παρέκκλιση σε σχέση με μια αυστηρά καθορισμένη πραγματικότητα. Είναι μια σχέση αλληλεπίδρασης, μέσα από την οποία μπορούν να γίνουν αντιληπτές και οι θεμελιώδεις λειτουργίες του σ' ένα συγκεκριμένο πραγματικότητα» (Iser, 1976, στο Φρυδάκη, 2003: 44). Υπό αυτό το πρίσμα, η Λογοτεχνία ενσωματώνεται στην Π.Ε. και έχει τη δυνατότητα να μετατραπεί σε ένα από τα μεθοδολογικά εργαλεία που διαμορφώνουν το παιδαγωγικό - διδακτικό πλαίσιο της, καθώς μάλιστα διαπιστώνεται ότι Π.Ε. και Λογοτεχνία έχουν κοινούς στόχους και κοινές διδακτικές προσεγγίσεις².

² Πρωτεύων στόχος, τόσο για την Π.Ε. όσο και για το μάθημα της Λογοτεχνίας, είναι η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης (Fisher, 1991), (Κόκκοτας, 2004), (Δημόπουλος, 2007). Τεχνικές οι οποίες αναπτύσσουν την κριτική σκέψη μέσα από τη Λογοτεχνία και μπορούν να εφαρμοστούν στο πλαίσιο ενός προγράμματος Π.Ε. είναι η επίλυση προβλημάτων και η ανάπτυξη επιχειρημάτων για την υποστήριξη μίας θέσης (Flynn, 1989), (Beck, 1989). Πρόκειται για μια σειρά διδακτικών πρακτικών, που είναι συμμετοχικές,

Η Λογοτεχνία ωστόσο μοιάζει να έχει το μοναδικό προνόμιο να επιτρέψει στα παιδιά με ελάχιστο αναγνωστικό παρελθόν να συζητούν και να ανταλλάσσουν απόψεις για τα κείμενα. Συνιστούν αναγνωστική κοινότητα, ικανή να συγκρίνει και να κρίνει όλες τις καταστάσεις που παρουσιάζονται, καθώς τα κείμενα όλων των λογοτεχνικών ειδών έχουν τη δυνατότητα να ωραιοποιούν, να εξιδανικεύουν, να κινδυνολογούν, να παραμορφώνουν ή να αποδίδουν ρεαλιστικά την πραγματικότητα. Κατά συνέπεια, τα παιδιά οδηγούνται σε επαναπροσδιορισμό αξιών, στάσεων και συμπεριφορών. Προϋπόθεση όμως για αλλαγή στάσης είναι η εμπάθυνση στη σχέση φύσης – κοινωνίας – ανθρώπου, τόσο μέσα από την ιστορική προοπτική, όσο και από την οπτική γωνία του παρόντος, με όλες τις οικονομικές και πολιτικές περιπλοκές που παρουσιάζονται. Η διδασκαλία λογοτεχνικών κειμένων περιβαλλοντικού προβληματισμού, όπου κυριαρχεί η ιδέα της ενότητας φύσης και κοινωνίας, ενισχύει την προσπάθεια κατανόησης της αλληλεπίδρασής και αλληλεξάρτησής τους. Κρίνεται επομένως σκόπιμη η αξιοποίηση της Λογοτεχνίας μέσα στο πλαίσιο της Π.Ε., αφού με την ξεχωριστή δύναμη της γλώσσας της, αναδεικνύεται σε διδακτική πρακτική που παρέχει τη δυνατότητα εντοπισμού της ίδιας της ταυτότητας του ανθρώπου, στο κέντρο ενός προσωπικού σύμπαντος αξιών, αντιλήψεων, συναισθημάτων και δεσμεύσεων.

2 Μεθοδολογία έρευνας

2.1 Πρωτοτυπία και αναγκαιότητα της έρευνας

Στη βάση της συμπλοκής της Π.Ε. με το πεδίο της Π.Η, αλλά και της Λογοτεχνίας, κρίθηκε ιδιαίτερα ενδιαφέρον και σκόπιμο να μελετηθεί εάν και με ποιον τρόπο υφίστανται οι περιβαλλοντικές αξίες μέσα στα σχολικά εγχειρίδια των κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο. Πρόκειται για μία ποιοτική έρευνα με κριτήριο την αναφορά σε πε-

καθώς επενδύουν στη συμμετοχή των μαθητών, αλλά και στη συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ τους και με τον εκπαιδευτικό, με στόχο το μετασχηματισμό της γνώσης σε βίωμα (Αγγελίδου – Τσιλιμένη, 2009). Παραδείγματα τέτοιων τεχνικών είναι ο καταγισμός ιδεών (Κόκκος, 1998) και η μέθοδος project (Αργυροπούλου, 2007).

ριβαλλοντικές αξίες, η οποία θα αναλύει τα ίδια τα λογοτεχνικά κείμενα που έχουν ανθολογηθεί για την Α΄ και Β΄ Γυμνασίου, και όχι τις απόψεις διδασκόντων ή διδασκόμενων για την Π.Ε. και τις αξίες που αυτή προσφέρει. Η πρωτοτυπία της παρούσας μελέτης έγκειται στο γεγονός ότι η έμφαση αποδίδεται αποκλειστικά στο διδακτικό μέσο, δηλαδή το κείμενο, και όχι τη διδακτική πράξη ή τους εμπλεκόμενους σε αυτήν³. Κατ'αυτόν τον τρόπο, επιχειρεί να καταδείξει ποιες αξίες εντοπίζονται μέσα στα επιλεγμένα λογοτεχνικά κείμενα.

Άλλο ένα στοιχείο, που αξίζει επίσης να σημειωθεί σε σχέση με την αναγκαιότητα της έρευνας, προκύπτει μέσα από τη στοχοθεσία του Α.Π.Σ. για το μάθημα της Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο. Πράγματι στο Α.Π.Σ. και στο Δ.Ε.Π.Π.Σ (2002, 2003) γίνεται λόγος για την προαγωγή στους μαθητές αξιών, όπως η δημοκρατία, η ειρήνη, η ελευθερία. Αξίες δηλαδή που συνδέονται με την ανθρωπιστική παιδεία. Παράλληλα μία από τις γενικές αρχές της εκπαίδευσης είναι ο σεβασμός και η ευαισθητοποίηση για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και η υιοθέτηση ανάλογων προτύπων συμπεριφοράς, αλλά και η διαφύλαξη της αλληλεγγύης, της συλλογικότητας, της δικαιοσύνης και της κοινωνικής συνοχής (ΦΕΚ 303/13-03-2003)⁴.

Η αναφορά στις αξίες αυτές, μέσα στο πλαίσιο των γενικών αρχών της εκπαίδευσης, παραπέμπει άμεσα στον πίνακα του εργαλείου ανάλυσης της έρευνας, καθώς τίθεται στο Α.Π.Σ. και στο Δ.Ε.Π.Π.Σ το θέμα των κοινωνικών αναγκών που επιβάλλουν τη διαμόρφωση στάσεων και συ-

³ Διαπιστώθηκε μέσα από τη βιβλιογραφία ότι εμφανίζονται σπάνια επιστημονικές έρευνες με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Παρόμοια έρευνα εκπόνησε η Φρυδάκη το 2008. Πρόκειται για ποσοτική έρευνα, η οποία, μεταξύ άλλων, μελετά τις αξίες που επιχειρούν να μεταδώσουν οι φιλόλογοι, μέσα από την ερμηνεία των λογοτεχνικών κειμένων.

⁴ Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι «η αειφόρος ανάπτυξη αποτελεί αδιαμφισβήτητη πρόταση για την εξασφάλιση της ευημερίας σε ολόκληρο τον πλανήτη μέσα από την προστασία και τη διατήρηση της ισορροπίας του περιβάλλοντος. Η πρόταση αυτή απαιτεί τον επαναπροσδιορισμό των αναγκών του ατόμου και των κοινωνικών ομάδων, γεγονός που επιβάλλει με τη σειρά του επαναπροσδιορισμό του συστήματος αξιών που έχουμε υιοθετήσει μέχρι σήμερα ως άτομα και ως κοινωνίες. Για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός απαιτείται κατάλληλη παιδεία, την οποία κυρίως το σχολείο μπορεί να εξασφαλίσει για όλους τους μαθητές, αυριανούς πολίτες, ευαισθητοποιώντας τους στο θέμα της σωστής διαχείρισης φυσικών πόρων, με στόχο την ακύρωση κάθε κερδοσκοπικής προσπάθειας που θέτει σε μακροπρόθεσμο κίνδυνο το φυσικό περιβάλλον, το οποίο σαφώς επηρεάζεται από τον παρανομαστή της ανεξέλεγκτης παγκοσμιοποίησης» (ΦΕΚ 303/13-03-2003).

μπεριφορών, με τις οποίες δε θα υπάρχει κίνδυνος εξάντλησης των φυσικών πόρων που προορίζονται για την κάλυψη των αναγκών των επόμενων γενεών.

Ειδικότερα στο Νέο Πρόγραμμα Σπουδών του Νέου Σχολείου για τη διδασκαλία της Λογοτεχνίας στην Υποχρεωτική Εκπαίδευση (2011) προτείνονται κείμενα που μιλούν για το ευρύτερο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον και φέρνουν τα παιδιά πιο κοντά στο χώρο που ζουν. Στην σκοποθεσία τίθενται στόχοι για την κατανόηση της ενότητας και αλληλεπίδρασης φύσης και κοινωνίας, αλλά και για την ανάπτυξη κοινωνικά προσανατολισμένης περιβαλλοντικής συνείδησης, μέσα από τη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους η Λογοτεχνία μιλά για τη σχέση ανθρώπου - περιβάλλοντος.

Παρόλο όμως που γίνεται λόγος για λογοτεχνικά κείμενα που παρουσιάζουν την ενότητα φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, τα περιβαλλοντικά προβλήματα, την αναγνώριση της πολυπλοκότητάς τους και τον επαναπροσδιορισμό των στάσεων και συμπεριφορών, κρίθηκε σκόπιμο να εξεταστεί εάν όντως υπάρχουν συγκεκριμένες αναφορές στις περιβαλλοντικές αξίες, ή εάν απλά η ύπαρξή τους υπονοείται μέσα από τους στόχους της διδασκαλίας των λογοτεχνικών κειμένων και τις δεξιότητες που αναμένεται να αποκτήσουν οι μαθητές/-τριες.

2.2 Σκοπός και Στόχοι έρευνας. Μεθοδολογικά εργαλεία.

Ο βασικός σκοπός της έρευνας είναι η μελέτη της ύπαρξης ή της απουσίας των περιβαλλοντικών αξιών στα κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Ν.Ε.Λ.) στην Α΄ και Β΄ Γυμνασίου, καθώς η Λογοτεχνία διαθέτει ιδιαίτερη δυναμική ως προς την ανάδειξη αξιακού υλικού. Θεωρώντας ως πρώτη θεωρητική παραδοχή ότι η Π.Ε. απαιτεί τον ηθικό στοχασμό, ο οποίος στηρίζεται και στην ανάδειξη/διαμόρφωση των περιβαλλοντικών αξιών-τις οποίες ενεργοποιεί για να πετύχει τους στόχους της - αναδεικνύοντας την Π.Η. ως ένα εγγενές και αντικειμενικό εργαλείο της (Θεοδωροπούλου, 2005) και ως δεύτερη παραδοχή ότι η εκπαίδευση θα πρέπει να καλλιεργεί τις περιβαλλοντικές αξίες, οι οποίες απορρέουν από τις διαφορετικές θεωρήσεις της Π.Η., δημιουργείται το πλαίσιο για το ερευνητικό πρόβλημα της μελέτης μας: Διαφαίνονται περιβαλλοντικές αξίες στα σχολικά εγχειρίδια των κειμένων Ν.Ε.Λ. στο Γυμνάσιο; Εάν ναι, ποιες είναι αυτές; Με ποιον τρόπο παρουσιάζονται και σε ποιο βαθμό; Μπορεί η Λογοτεχνία μέσα από την ιδιαίτερη ματιά της να προωθή

περιβαλλοντικό αξιακό υλικό, με έναν τρόπο που είναι σημαντικός για την Π.Ε.; Οι στόχοι της έρευνας ορίζονται ως εξής: 1. Η διερεύνηση της δυνατότητας των κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας να φέρουν αξίες. 2. Η χαρτογράφηση των περιβαλλοντικών αξιών που υπάρχουν σε αυτά τα λογοτεχνικά κείμενα. 3. Η αναζήτηση των σχέσεων Π.Ε., Π.Η και Λογοτεχνίας. 4. Η διερεύνηση της σύνδεσης μεταξύ των περιβαλλοντικών αξιών με τις θεωρίες της Π.Η. 5. Η αναφορά στις θεωρίες που αναπτύχθηκαν μέσα στο πεδίο της Π.Η. και στις περιβαλλοντικές αξίες που δηλώνουν. 6. Η ανάδειξη της σημασίας της χρήσης των κειμένων Ν.Ε.Λ. ως αξιοποιήσιμο υλικό στην επίτευξη των στόχων της Π.Ε. 7. Η ανάδειξη του ρόλου των περιβαλλοντικών αξιών μέσα στα κείμενα Ν.Ε.Λ., καθώς αυτές μπορούν να ενισχύσουν την καλλιέργεια του περιβαλλοντικά υπεύθυνου πολίτη.

Μετά την ανασκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας ακολουθήθηκε η μεθοδολογική προσέγγιση της ποιοτικής έρευνας και ειδικότερα η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Στην ποιοτική ανάλυση περιεχομένου ο/η ερευνητής/-τρια, ανάλογα με την τεχνική που ακολουθεί, επιχειρεί την περιγραφή (συγκεφαλαίωση, δόμηση περιεχομένου), την ερμηνεία ή την έρευνα της γλωσσικής δομής του κειμένου. Καθορίζει ένα σύστημα κατηγοριών βάσει του θεωρητικού πλαισίου και του διερευνώμενου υλικού. Έτσι ο/η ερευνητής/-τρια έχει τη δυνατότητα να έρθει σε αλληλεπίδραση με το περιεχόμενο του κειμένου των βιβλίων και να το εξετάσει σε σχέση με τα συμφοραζόμενά του (Μπονίδης, 2004). Σε αντίθεση με την απλή ανάγνωση του κειμένου, η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου είναι η πιο διαδεδομένη τεχνική για την έρευνα της οργάνωσης του λόγου, επιτρέπει τη συστηματική διερεύνησή του και αξιοποιεί το συνολικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν τα υπό ανάλυση κείμενα (Μπονίδης & Χοντολίδου, 1997).

Η κύρια ιδέα της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου είναι να διατηρήσει τα πλεονεκτήματα της ποσοτικής ανάλυσης, επεκτείνοντας τα με ερμηνευτικά βήματα. Ορίζονται κατηγορίες βάσει του θεωρητικού πλαισίου και της συλλογιστικής των ερευνητικών ερωτημάτων. Μετά από μελέτη του υλικού υπογραμμίζονται τα χωρία που εμπίπτουν στη θεματική της έρευνας και στη συνέχεια οι αναφορές αυτές εντάσσονται στις κατηγορίες και περιγράφονται με τη μορφή της παράφρασης. Είναι επίσης σημαντικό ότι τη διαδικασία της ανάλυσης μπορεί να υποστηρίξουν εξειδικευμένα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών (Mayring, 2000).

Η μέθοδος της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου επομένως επιλέχθηκε, καθώς τα λογοτεχνικά κείμενα απαιτούν εννοιολογική και σημασιο-

λογική ανάλυση, χωρίς βέβαια να αποκλείονται άλλα είδη έρευνας με ποσοτικές μετρήσεις. Συγκεκριμένα, εφαρμόστηκε η μέθοδος της ανάλυσης εγγράφων (document analysis⁵) για το σύνολο των κειμένων Ν.Ε.Λ Α΄ και Β΄ Γυμνασίου. Τα κείμενα είναι αναρτημένα σε ψηφιακή μορφή στο <http://digitalschool.minedu.gov.gr/> και διαθέσιμα για λήψη και αποθήκευση τοπικά στο χρήστη. Κατ'αυτόν τον τρόπο, όλα τα κείμενα, διαθέσιμα σε ψηφιακή μορφή, εισήχθησαν στο περιβάλλον του λογισμικού n-vivo. Το n-vivo είναι ένα σύνθετο υπολογιστικό περιβάλλον το οποίο προορίζεται για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων και αξιοποιήθηκε κατά την εκπόνηση της έρευνας για τη διαχείριση και τη σύνδεση μεγάλου αριθμού ερευνητικών δεδομένων. Έχει τη δυνατότητα να επεξεργάζεται δεδομένα, όπως για παράδειγμα συνεντεύξεις, ομαδικές συζητήσεις, «προϊόντα» εθνογραφικής παρατήρησης, ντοκουμέντα σε οποιαδήποτε ψηφιακή μορφή (κείμενο, εικόνα, βίντεο, ήχος), αποφεύγοντας τις χρονοβόρες παραδοσιακές διαδικασίες οργάνωσης και κατηγοριοποίησης τους. Μερικές σημαντικές εφαρμογές του είναι η οργάνωση των δεδομένων (προσδιορισμός χαρακτηριστικών, ομαδοποίηση), η πολλαπλή κατηγοριοποίησή τους, η γραφική/διαγραμματική απεικόνιση δεδομένων, συσχετίσεων και εννοιών και η γρήγορη αναζήτηση δεδομένων και δημιουργία μοντέλων για αναστοχασμό και παρουσίαση.

Στο συγκεκριμένο λογισμικό αναπτύχθηκε ο πίνακας κωδικοποίησης, όπως προέκυψε από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας. Στη συνέχεια, τα εισαγμένα στο περιβάλλον του n-vivo κείμενα, ομαδοποιήθηκαν ανάλογα με την τάξη στην οποία διδάσκονται και περαιτέρω, ανάλογα με τη θεματική στην οποία υπάγονται. Αυτή η ομαδοποίηση ικανοποιεί τις προϋποθέσεις στατιστικής επεξεργασίας. Κατόπιν, εδάφια κάθε κειμένου συσχετίστηκαν (σύμφωνα με την κρίση της ερευνήτριας) με τον πίνακα κωδικοποίησης, ανάλογα με το περιεχόμενό τους, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτόν μία ψηφιακή βάση εγγραφών ανά κώδικα.

Τέλος, βάσει αυτής της κωδικοποίησης, το n-vivo παρέχει τη δυνατότητα για οπτικοποίηση των δεδομένων (data visualization) και για παραγωγή αναφορών και υπομνημάτων. Επί αυτών των δεδομένων έγινε ερμηνευτικός σχολιασμός και απόπειρα εξαγωγής στατιστικά σημαντικών συμπερασμάτων.

⁵ Σύμφωνα με ορισμό διαθέσιμο στον έγκυρο διαδικτυακό τόπο sage (<http://srmo.sagepub.com>) η μέθοδος της ανάλυσης εγγράφων (document analysis) συνίσταται στην λεπτομερή εξέταση εγγράφων τα οποία ανήκουν σε μία θεματική ομάδα και έτσι υπηρετούν έναν στοχευμένο ερευνητικό σκοπό.

2.3 Κατάρτιση κατηγοριών: διαμόρφωση εργαλείου, Ορισμός δείγματος

Για την κατηγοριοποίηση των δεδομένων διαμορφώθηκε ένα εργαλείο το οποίο αξιοποιεί τον πίνακα περιβαλλοντικών αξιών της Sauvé (2009)⁶ Η διαμόρφωση του συγκεκριμένου πίνακα σχετίζεται με την προβληματική γύρω από τις περιβαλλοντικές αξίες. Η Sauvé δίνει μια συνολική θεώρηση των περιβαλλοντικών αξιών, η οποία βασίζεται στις διαφορετικές οπτικές με τις οποίες προσεγγίζει το περιβάλλον και παρουσιάζει τις διαφορετικές φιλοσοφικές ηθικές βάσεις, από τις οποίες απορρέουν οι αξίες αυτές.

Το περιβάλλον είναι η ίδια η φύση, η οποία με τη σωστή περιβαλλοντική διαχείριση, αποτελεί το κληροδότημα για τις επόμενες γενιές. Ταυτόχρονα όμως είναι πολιτισμικός τόπος, έργο και ευθύνη της κοινότητας, όπου οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν μέσα από την αίσθηση του «ανήκειν» και δημιουργούν τη δική τους ξεχωριστή ταυτότητα και κουλτούρα, μέσα από τις δυναμικές σχέσεις των φυσικών και κοινωνικών συστημάτων (Sauvé, 2006). Διαφαίνεται ότι η λίστα των αξιών της Sauvé καλύπτει όλο το φάσμα των αλληλεπιδράσεων που υφίστανται στο ζωτικό χώρο του περιβάλλοντος ως συστημικού συνόλου.

Μέσα στο ίδιο πλαίσιο, η θεματική οργάνωση της ύλης στα βιβλία των κειμένων Ν.Ε.Λ. στην Α΄ και Β΄ Γυμνασίου προσδιορίζει τους άξονες, μέσα από τους οποίους διαφαίνονται οι συσχετίσεις των λογοτεχνικών κειμένων με τις περιβαλλοντικές αξίες που προτείνει η Sauvé. Έτσι, υπάρχει σύνδεση με την κοινωνία, με την πολιτισμική παράδοση και τις ανθρώπινες σχέσεις, τόσο μέσα από την ιστορική αναδρομή, όσο και μέσα από τη συγχρονική διάσταση. Παράλληλα, η φύση αποτελεί έναν από τους άξονες της Λογοτεχνίας, μέσα από την παρουσίαση περιβαλλοντικών προβλημάτων και τις επιπτώσεις τους στις ζωές και στις σχέσεις των ανθρώπων και εν γένει στην ποιότητα της διαβίωσής τους.

Η Λογοτεχνία αντιμετωπίζει το περιβάλλον ως πεδίο ανθρώπινης δραστηριοποίησης με ποικίλες εκφάνσεις. Ακριβώς αυτή η έννοια του πεδίου, που δεν περιορίζεται σε μονοσήμαντες προσεγγίσεις, αποτελεί το διακριτικό της γνώρισμα. Αναφορικά με το εκπαιδευτικό σύστημα, η ενασχόληση με τα κείμενα Ν.Ε.Λ. των σχολικών εγχειριδίων παρέχει τη δυνατότητα της ενεργητικής συμμετοχής των μαθητών, καθιστώντας τους

⁶ Ο πίνακας περιβαλλοντικών αξιών της Sauvé έχει παρουσιαστεί παραπάνω στο κείμενο.

ικανούς να αντιλαμβάνονται τις πολλαπλές διαστάσεις της πραγματικότητας. Συνεπώς, η επιλογή του συγκεκριμένου πίνακα, ως μεθοδολογικού εργαλείου της έρευνάς μας, καλύπτει τις απαιτήσεις των επιλεγμένων κειμένων, καθώς προσφέρεται για την ανίχνευση των περιβαλλοντικών αξιών από όλο το φάσμα των ηθικών θεωρήσεων της Π.Η. Στον πίνακα της Sauné, οι περιβαλλοντικές αξίες κατηγοριοποιούνται ανάλογα με το βασικό πρίσμα θεώρησης που εξετάζει τη σχέση ανθρώπου – φύσης και ειδικότερα την εξάρτηση του ανθρώπου από τη φύση, ενώ ορίζονται τέσσερις άξονες που αναφέρονται σε διαφορετικά ρεύματα της Π.Η. και ταυτόχρονα προκύπτουν από αυτά. Πρόκειται για τον *Εγωκεντρισμό*, τον *Κοινωνιοκεντρισμό*, τον *Βιοκεντρισμό* και τον *Οικοκεντρισμό*.

Στη συνέχεια, ως προς τους άξονες αυτούς, κατανεμήθηκαν οι αξίες, έτσι ώστε: 1. να παρουσιαστεί το περιβάλλον ως ένα σφαιρικό και συστημικό σύνολο, 2. να συγκεντρωθεί και ταξινομηθεί το αξιακό υλικό που είναι δυνατό να αναγνωριστεί στα σχολικά κείμενα Ν.Ε.Λ., καθώς η Λογοτεχνία αποτελεί έναν τόπο συνάντησης, όχι απλώς ενός συγγραφέα και του αναγνώστη, αλλά κυρίως, των ιδιαίτερων πολιτισμικών αναφορών τους και 3. να εξυπηρετηθεί ο σκοπός και οι επιμέρους στόχοι της έρευνας, καθώς διερευνάται ποιες είναι οι αξίες που εμφανίζονται (και άρα σε ποιο βαθμό καλύπτουν το φάσμα των περιβαλλοντικών αξιών), καθώς και το ποσοστό εμφάνισής τους στα λογοτεχνικά κείμενα των σχολικών εγχειριδίων.

Ακολουθώντας τη συγκεκριμένη στρατηγική έρευνας, προτάθηκε ως εργαλείο ανάλυσης ο παρακάτω πίνακας περιβαλλοντικών αξιών:

Πίνακας 3.1: Κατηγορίες ανάλυσης περιεχομένου

Εγωκεντρισμός	Κοινωνιοκεντρισμός	Βιοκεντρισμός	Οικοκεντρισμός
Ο άνθρωπος ως ανταξία	Ισότητα	Ζωή	Αειφορία/Σεβασμός στους πόρους
Η φύση ως Εργαλειακή αξία	Κοινότητα: Αλληλεγγύη/ διαγενεακή αλληλεγγύη Συνεργασία Συνευθύνη/Συνεξάρτηση	Σεβασμός όλων των ειδών	Προστασία της φύσης
Όφελος/Χρησιμότητα	Δικαιοσύνη	Βιοποικιλότητα	Φροντίδα
Ευημερία/ ικανοποίηση αναγκών	Δικαίωμα	Εγγενής αξία μη ανθρώπινων οργανισμών	Αρμονία/Ισορροπία

Για την εκπόνηση της παρούσας έρευνας επιλέχθησαν τα κείμενα Ν.Ε.Λ. της Α΄ και Β΄ Γυμνασίου, καθώς για την ομαδοποίηση του υλικού επιλέχτηκε η κατηγοριοποίηση ανά θεματική: στα συγκεκριμένα σχολικά εγχειρίδια υπάρχει ξεχωριστή θεματική ενότητα με λογοτεχνικά κείμενα περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος, η οποία μάλιστα κατέχει την πρώτη θέση στο χωρισμό των ενοτήτων και στις δύο τάξεις (Α΄ και Β΄) του Γυμνασίου. Έτσι, ενώ ο αρχικός σχεδιασμός της μελέτης προέβλεπε να συμπεριληφθούν τα λογοτεχνικά κείμενα και των τριών τάξεων του Γυμνασίου, κρίθηκε σκόπιμο να χρησιμοποιηθούν ως δείγμα της έρευνάς μας τα εγχειρίδια της Α΄ και της Β΄, καθώς αυτά αναφέρονται ρητά σε ενότητες που αφορούν στη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον. Το εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου δε συμπεριλήφθηκε, καθώς η διάρθρωση του υλικού του βιβλίου ακολουθεί τη χρονολογική σειρά των περιόδων της Ν.Ε.Λ. και δεν υπάρχουν θεματικές ενότητες, όπως στα βιβλία των δύο πρώτων τάξεων.

Η αιτιολόγηση της επιλογής του δείγματος στηρίζεται επίσης στα χαρακτηριστικά του πίνακα – εργαλείου, καθώς αυτός περιλαμβάνει τις περιβαλλοντικές αξίες που αφορούν στον άνθρωπο και τις σχέσεις του με τους συνανθρώπους του, με το κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι και συνολικά με το ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον. Όλα αυτά με διαφορετική εστίαση κάθε φορά, μέσα από τους άξονες του Εγωκεντρισμού, του Κοινωνιοκεντρισμού, του Βιοκεντρισμού και του Οικοκεντρισμού. Μετά από μελέτη των κειμένων που περιλαμβάνονται στις θεματικές ενότητες των σχολικών εγχειρίδιων, έγινε επιλογή συγκεκριμένων ενοτήτων, που παρέχουν πεδίο έρευνας με βάση τον πίνακα – εργαλείο. Έτσι αξιοποιήθηκαν οι παρακάτω ενότητες από τα σχολικά βιβλία των κειμένων Ν.Ε.Λ. Α΄ και Β΄ Γυμνασίου, τα οποία έχουν ακριβώς την ίδια θεματική παρουσίαση: Ενότητα 1: Ο άνθρωπος και η φύση, Πόλη – Ύπαιθρος, Ενότητα 2: Λαογραφικά, Ενότητα 4: Θρησκευτική Ζωή, Ενότητα 6: Παλαιότερες μορφές ζωής, Ενότητα 7: Ταξιδιωτικά κείμενα, Ενότητα 12: Προβλήματα της σύγχρονης ζωής Ενότητα 13: Οι φίλοι μας τα ζώα.

Στα επιλεγμένα κείμενα, οι αξίες προβάλλονται μέσα από τις έννοιες του χώρου και του χρόνου, της εξέλιξης και της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στη φύση, τον άνθρωπο και την κοινωνία (Ενότητα 1: Ο άνθρωπος και η φύση, Πόλη – Ύπαιθρος). Γίνεται κατανοητή η πολιτισμική ταυτότητα και η αναγκαιότητα ύπαρξης περιβαλλοντικών αξιών, όπως η συνεργασία και η συνευθύνη, μέσα από λαογραφικά θέματα (Ενότητα 2: Λαογραφικά). Έχουν επιλεγεί επίσης κείμενα για τη θρησκευτική ζωή, που σκοπό έχουν να αντιληφθούν οι μαθητές τη σημασία των θρησκευτι-

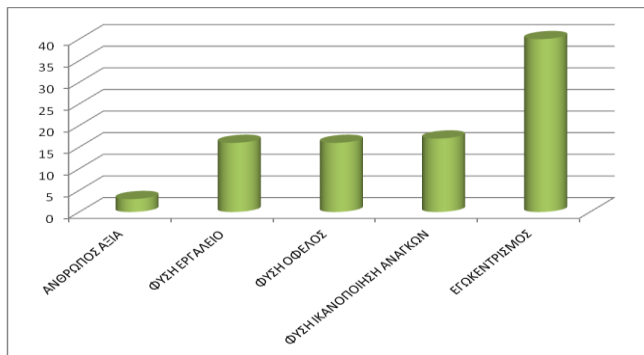
κών πεποιθήσεων στη διαμόρφωση της καθημερινής συμπεριφοράς. Η χρήση του εργαλείου με τις περιβαλλοντικές αξίες οδηγεί στην αναγνώριση των αξιών που στηρίζουν τις πεποιθήσεις αυτές (Ενότητα 4: Θρησκευτική Ζωή). Οι κώδικες συμπεριφοράς που εμφανίζονται στα κείμενα αποκαλύπτουν εμπειρίες του παρελθόντος, μέσα από τις οποίες μπορεί να μελετηθεί ο μετασχηματισμός και η εξέλιξή τους στο χώρο και στο χρόνο (Ενότητα 6: Παλαιότερες μορφές ζωής). Υπάρχει όμως και η δυνατότητα για σύγκριση αξιών, στάσεων και αντιλήψεων μέσα από ταξιδιωτικά κείμενα που προβάλλουν τη διαπολιτισμική διάσταση της Λογοτεχνίας (Ενότητα 7: Ταξιδιωτικά κείμενα). Ο λογοτεχνικός λόγος, με την αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας, αναδεικνύει τα σύγχρονα προβλήματα και μπορούν να αναγνωριστούν μέσα σ' αυτόν οι περιβαλλοντικές αξίες του εργαλείου (Ενότητα 12: Προβλήματα της σύγχρονης ζωής). Τέλος, η χρήση του πίνακα κρίνεται σκόπιμη για κείμενα που αποκαλύπτουν την ιδιαίτερη σχέση του ανθρώπου με τα ζώα και τη στάση σεβασμού απέναντι στο βιοφυσικό του περιβάλλον (Ενότητα 13: Οι φίλοι μας τα ζώα).

2.4 Αποτελέσματα έρευνας και ερμηνεία αποτελεσμάτων

Η ανάλυση του δείγματος οδήγησε στην ανύψωση 676 αναφορών, οι οποίες παραπέμπουν άμεσα ή έμμεσα σε κάποιες από τις κατηγορίες αξιών του εργαλείου ανάλυσης. Οι αναφορές αυτές μετρήθηκαν και ποσοτικοποιήθηκαν ανά κατηγορία για κάθε κείμενο του δείγματος.

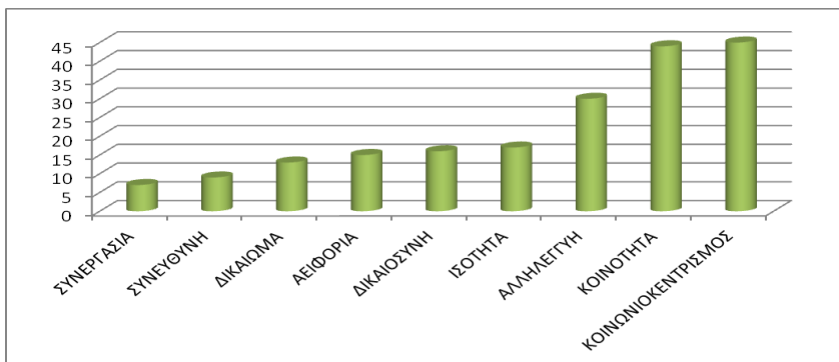
Ακολουθεί ένα συγκεντρωτικό Γράφημα της κατηγορίας του Εγωκεντρισμού, με τις υποκατηγορίες που εντάσσονται σε αυτόν. Τα εδάφια αυτής της κατηγορίας παρουσιάζουν τη σχέση εξάρτησης του ανθρώπου από τη φύση για τη διαβίωσή του. Συμπεραίνει κανείς ότι πέραν των εδαφίων που σχετίζονται με τη γενική έννοια του Εγωκεντρισμού και είναι πρώτα σε απόλυτο αριθμό, οι υποκατηγορίες της φύσης ως εργαλείου, της φύσης ως μέσου προσκόμισης οφέλους για τον άνθρωπο και της φύσης ως μέσου ικανοποίησης αναγκών, σχεδόν ισοβαθμούν σε αριθμό αναφορών. Υπάρχουν επίσης αναφορές, οι οποίες σχετίζονται με τους τρόπους εκμετάλλευσης της φύσης, ως μέσου επίτευξης των ανθρώπινων συμφερόντων και με την εξασφάλιση φυσικών πόρων. Η εργαλειακή αξία της φύσης γίνεται αντιληπτή μέσα από ποικίλες σκηνές γεωργίας, κτηνοτροφίας, αλιείας κτλ. και ο/η μαθητής/-τρια έχει τη δυνατότητα να κατανοήσει τη σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης ανθρώπου και περιβάλλοντος.

Γράφημα 1 : Εγωκεντρισμός και υποκατηγορίες

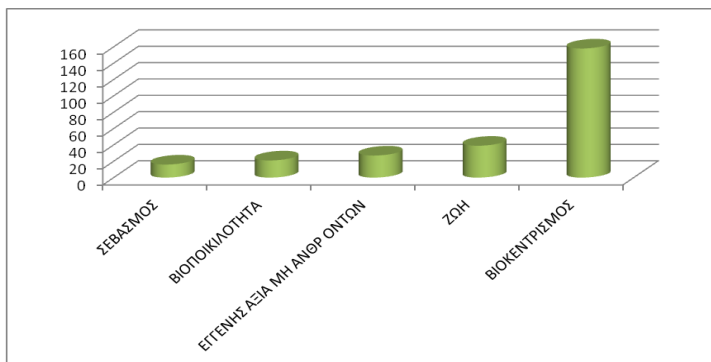

Στη συνέχεια, η κατηγορία του Κοινωνιοκεντρισμού και οι υποκατηγορίες του απεικονίζονται συγκεντρωτικά στο Γράφημα 2. Η έννοια του Κοινωνιοκεντρισμού - με τις αξίες της ισότητας, της κοινότητας, της συνεργασίας, της συνευθύνης, της αλληλεγγύης, της δικαιοσύνης και των δικαιωμάτων παρουσιάζει ποικίλες καταγραφές. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι, εκτός από τις αναφορές που υπάγονται στη γενική έννοια του Κοινωνιοκεντρισμού, η προσφιλέστερη υποκατηγορία είναι η κοινότητα και ακολούθως η αλληλεγγύη. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα κείμενα βρίθουν από περιγραφές των σχέσεων εντός μίας κοινότητας. Το ψυχολογικό υπόβαθρο των σχέσεων εντός της ομάδας, τα κίνητρα πίσω από τις επιλογές των μελών της ομάδας, οι κοινές συνισταμένες, που προσδίδουν συνοχή στην ομάδα, αποτελούν προσφιλή μοτίβα στα κείμενα Ν.Ε.Λ Α΄ και Β΄ Γυμνασίου. Η έννοια της κοινότητας είναι κεντρική και γύρω από αυτήν εξυφαίνονται ποικίλες αφηγηματικές γραμμές, με έμφαση στη σχέση μεταξύ των μελών μίας κοινότητας. Ως αποτέλεσμα, ο/η μαθητής/-τρια είναι σε θέση να αναγνωρίσει τη θέση του ατόμου μέσα στην κοινότητα και τις συναφείς αλληλοσυσχετίσεις. Η έννοια του βιοκεντρισμού προβάλλεται μέσα από εδάφια που παρουσιάζουν εικόνες από τη φύση και τη ζωή των ζώων ως οντοτήτων με εγγενή αξία και όχι σε συνάρτηση με τον άνθρωπο και τις ανάγκες του. Παρακάτω απεικονίζεται η κατηγορία του βιοκεντρισμού και των υποκατηγοριών που υπάγονται σε αυτόν. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι, εκτός από τις αναφορές που σχετίζονται με τη γενική κατηγορία του βιοκεντρισμού, η πρώτη προσφιλέστερη υποκατηγορία είναι αυτή της ζωής, χωρίς έντονη αριθμητική διαφοροποίηση από τη δεύτερη υποκατηγορία της εγγενούς αξίας των μη ανθρώπινων όντων.

Γράφημα 2 : Κοινωνιοκεντρισμός και υποκατηγορίες

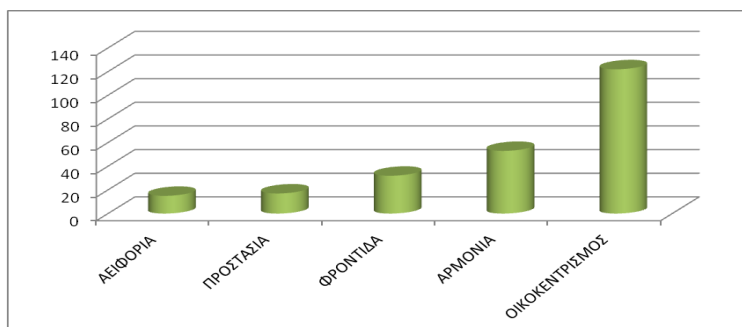

Γράφημα 3: Βιοκεντρισμός και υποκατηγορίες

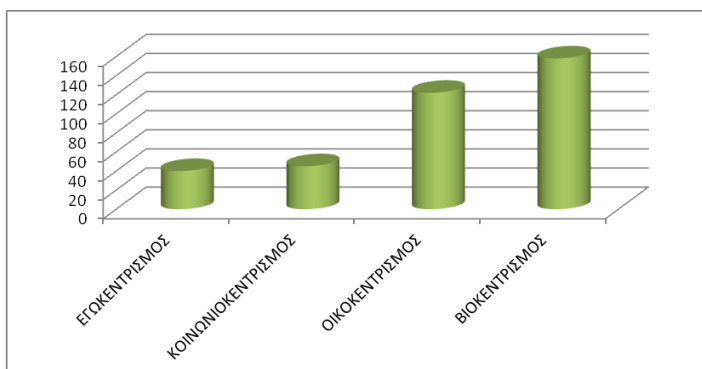
Ακολουθεί ο οικοκεντρισμός, ο οποίος φανερώνεται μέσα από καταγραφές αρμονικής συνύπαρξης ανθρώπων και ζώων. Ο/η μαθητής/-τρια αρχίζει να αντιλαμβάνεται ότι ο άνθρωπος αποτελεί μέρος του οικοσυστήματος, αναπτύσσει αισθήματα σεβασμού απέναντι στο βιοφυσικό περιβάλλον και γνωρίζει τις ιδιαίτερες σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στα ζώα και στον άνθρωπο. Συνειδητοποιεί ότι η προστασία και η φροντίδα της ζωής όλων των ζωντανών οργανισμών αποτελεί καθήκον του σύγχρονου ανθρώπου. Στο Γράφημα 4 απεικονίζεται η κατηγορία του οικοκεντρισμού και των υποκατηγοριών που υπάγονται σ' αυτόν. Εκτός από τις αναφορές που σχετίζονται με τη γενική κατηγορία του οικοκεντρισμού, η πρώτη προσφιλέστερη υποκατηγορία είναι αυτή της αρμονίας. Από αυτό συμπεραίνει κανείς τον προσανατολισμό των κειμένων Ν.Ε.Λ Α' και Β' Γυμνασίου στην ειδυλλιακή αφήγηση και στις λυρικές περιγραφές.

Γράφημα 4 :Οικοκεντρισμός και υποκατηγορίες

Στο Γράφημα 5 απεικονίζεται η κατανομή συχνοτήτων των εδαφίων που σχετίζονται με τις τέσσερις βασικές κατηγορίες του πίνακα κωδικοποίησης και ανάλυσης περιεχομένου. Προκύπτει ότι οι προσφιλέστερες αναφορές ανήκουν στο βιοκεντρισμό και τον οικοκεντρισμό, γεγονός που σχετίζεται με τη λογοτεχνική μορφή των επιλεγμένων κειμένων, καθώς αυτά περιλαμβάνουν αποσπάσματα ρομαντικής, λυρικής ποίησης και πεζογραφίας που νοσταλγεί εξωραϊσμένους και εξαφανισμένους τόπους. Ακολουθούν οι προβληματισμοί της αστικής ταυτότητας και των υπαρξιακών της διαστάσεων, όπως εμπεριέχονται στον κοινωνιοκεντρισμό. Οι λιγότερες αναφορές ανήκουν στην κατηγορία του εγωκεντρισμού.

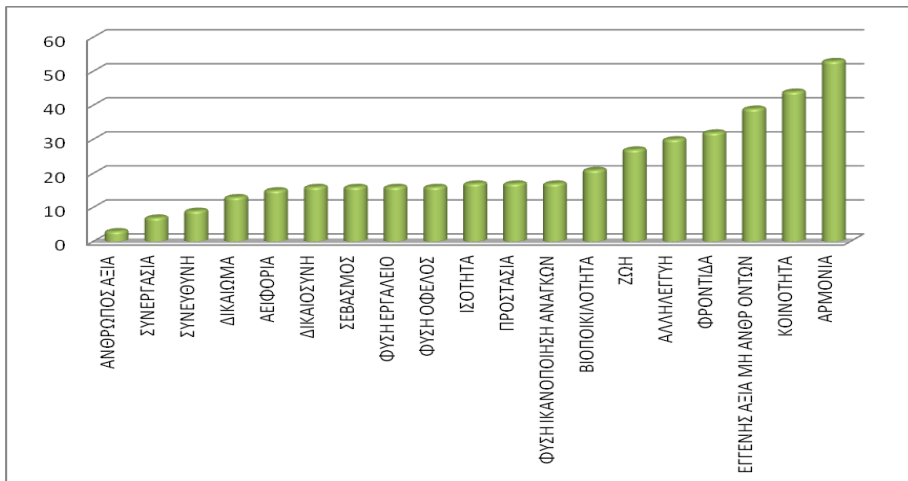
Γράφημα 5: Συγκριτικό των τεσσάρων κατηγοριών

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας, το Γράφημα 6 απεικονίζει τη συχνότητα εδαφίων που σχετίζονται με τις περιβαλλοντικές αξίες όλων των κατηγοριών του πίνακα. Από το ύψος

των τιμών των ράβδων του γραφήματος, διαπιστώνεται ότι τις περισσότερες αναφορές κατέχει η αρμονία, περιβαλλοντική αξία, η οποία ανήκει στον άξονα του οικοκεντρισμού. Το γεγονός αυτό σχετίζεται κυρίως με το ότι τα κείμενα, τα οποία συμπεριλαμβάνονται στο δείγμα, εμπεριέχουν σε μεγάλο βαθμό ενότητες λυρικής ποίησης, στην οποία η φύση διαδραματίζει μια αφορμή διθυραμβικής αισιοδοξίας, αλλά και κείμενα λαογραφικού και ηθογραφικού περιεχομένου, στα οποία η αφήγηση πραγματώνεται μέσω της νοσταλγίας μίας εξιδανικευμένης συνύπαρξης ανθρώπου – περιβάλλοντος. Διαπιστώνεται επίσης, ότι τις λιγότερες αριθμητικά καταγραφές παρουσιάζει η κατηγορία “Ανθρωπος ως αυταξία” που εμπίπτει στον άξονα του εγωκεντρισμού.

Γράφημα 6: Συγκεντρωτικό των υποκατηγοριών

Η ολοκλήρωση της έρευνας, με τα ευρήματα της ανάλυσης περιεχομένου απέδειξε την ύπαρξη περιβαλλοντικών αξιών στα κείμενα Ν.Ε.Λ. των σχολικών εγχειριδίων, σύμφωνα πάντα με την περιγραφή του εργαλείου ανάλυσης. Παράλληλα, επέτρεψε την κλιμάκωση των αξιών που ανιχνεύθηκαν. Έτσι η συνολική συχνότητα εμφάνισης κάθε κατηγορίας στο σύνολο του δείγματος έχει ως εξής:

Η αρμονία, σύμφωνα με το Γράφημα 6, η οποία υπάγεται στον άξονα του οικοκεντρισμού, είναι η περιβαλλοντική αξία με τις περισσότερες αναφορές. Οι συγγραφείς παρεμβάλλουν στα κείμενά τους την αξία αυτή, η οποία αναδεικνύει το βασικό χαρακτηριστικό που πρέπει να διέπει τη

σχέση ανθρώπου - φύσης. Με την προβολή της αρμονίας δίνεται έμφαση στη μετατροπή της επιθετικής στάσης του ανθρώπου ενάντια στη φύση σε μια στάση περιβαλλοντικά υπεύθυνου πολίτη. Δίνεται προτεραιότητα στο σύνολο της φύσης και όχι στα καθ'έκαστον όντα, χωρίς βέβαια να αγνοούνται οι ανάγκες των τελευταίων, γεγονός που επιβεβαιώνει την οικοκεντρική αντίληψη που διαφαίνεται στα κείμενα, όπως αυτή έχει οριοθετηθεί από εκπροσώπους των ρευμάτων της Π.Η. (Leopold, Rolston III), ενώ ταυτόχρονα οι ήρωες των έργων έχουν τη δυνατότητα να απολαμβάνουν την υγιή σχέση τους με τη φύση, η οποία συχνά περιγράφεται ως τόπος απόλαυσης και ψυχαγωγίας.

Στον άξονα του κοινωνιοκεντρισμού, επισημαίνεται η εμφάνιση της αξίας της κοινότητας στη δεύτερη θέση του Γραφήματος 6. Φανερόνται οι δεσμοί που πηγάζουν από τη φυσική θέληση των ανθρώπων να συμβιώνουν, οι σχέσεις ειρηνικής συνύπαρξης και αμοιβαίας αλληλεγγύης και η συνεχής αλληλεπίδραση μεταξύ των φορέων που αποτελούν μια κοινότητα. Την τρίτη θέση του Γραφήματος 6 κατέχει η εγγενής αξία των μη ανθρώπινων όντων από τον άξονα του βιοκεντρισμού. Παρουσιάζονται, δηλαδή, η φύση και τα ζώα να έχουν εγγενή αξία και όχι αξία σε συνάρτηση με τον άνθρωπο και τις επιδιώξεις του. Εκδηλώνεται η πρόθεση των συγγραφέων σε κείμενα του δείγματος ανάλυσης να δείξουν τον αγώνα των ζώων για επιβίωση μέσα στο εχθρικό ανθρώπινο περιβάλλον.

Στην κατηγορία του οικοκεντρισμού ανήκει η περιβαλλοντική αξία της φροντίδας, η οποία βρίσκεται στην τέταρτη θέση του συγκεντρωτικού Γραφήματος 6, με αναφορές που αντιστοιχούν στους ήρωες των κειμένων, οι οποίοι είναι χαρακτήρες, παιδιά ή ζώα με ιδιαίτερο γνώρισμα την ευαισθησία και την ευθύνη να προστατέψουν το περιβάλλον. Οι ήρωες αυτοί ενεργοποιούνται πολλές φορές για να επανορθώσουν λανθασμένες αποφάσεις και πράξεις τους σχετικά με την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Στις μεσαίες θέσεις του Γραφήματος εμφανίζονται οι περιβαλλοντικές αξίες που ανήκουν στον άξονα του βιοκεντρισμού: η ζωή στην 6^η θέση, η βιοποικιλότητα στην 7^η, ο σεβασμός όλων των ειδών στην 13^η. Ενώ σε χαμηλή θέση στο Γράφημα, στην 15^η, εμφανίζεται η αξία της αειφορίας, από την κατηγορία του οικοκεντρισμού. Παρά το γεγονός ότι το περιβάλλον παρουσιάζεται μέσα στο σύνολο των κειμένων του δείγματος ως πεδίο για τις ανθρώπινες δραστηριότητες και παρέχει τις βασικές προϋποθέσεις, από τις οποίες εξαρτάται η ανθρώπινη ζωή, ο άνθρωπος χρησιμοποιεί και καταναλώνει αλόγιστα τους φυσικούς πόρους, χωρίς να συνειδητοποιεί την ανάγκη για την ύπαρξη αυτών των πό-

ρων και στο μέλλον. Υπό αυτό το πρίσμα, παρατηρείται και η απουσία εμφάνισης αναφορών που να σχετίζονται αμιγώς με την αξία της διαγενεακής αλληλεγγύης. Φαίνεται η αδυναμία των κειμένων να καλύψουν μία από τις διαστάσεις της Π.Η., που έχει να κάνει με τη συνέχιση της ζωής, μέσα από τη διαφύλαξη των φυσικών πόρων και την ευθύνη που έχουν οι άνθρωποι να παρέχουν στους ανθρώπους του αύριο ίσες ευκαιρίες με τις δικές τους, για να μπορούν να ζήσουν μια ευτυχισμένη και υγιή ζωή.

Παρατηρούμε επίσης ότι οι περιβαλλοντικές αξίες της δικαιοσύνης, του δικαιώματος, της συνευθύνης και της συνεργασίας, από τον άξονα του κοινωνιοκεντρισμού, καταλαμβάνουν αντίστοιχα την 14^η, την 16^η, την 17^η και την 18^η θέση του Γραφήματος 6. Εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι, ενώ η αξία της κοινότητας διαθέτει υψηλό ποσοστό εμφάνισης, οι αξίες αυτές, που είναι απαραίτητες στη ζωή της κοινότητας, βρίσκονται σε χαμηλές θέσεις. Το χαμηλό ποσοστό εμφάνισης αναφορών από την κατηγορία του κοινωνιοκεντρισμού καταδεικνύει την έλλειψη της πρόθεσης των συγγραφέων να παρουσιάσουν μέσα στα κείμενά τους την αναγκαιότητα για δίκαιη κατανομή των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που έχουν τα μέλη μιας κοινότητας, καθώς επίσης και την ελευθερία τους να επιδιώκουν τους προσωπικούς τους στόχους, θέτοντας όμως εκούσιους περιορισμούς της ελευθερίας αυτής, ώστε να διαφυλάσσεται ο σεβασμός στο κάθε μέλος της κοινότητας, αλλά και στο περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν.

Το χαμηλότερο ποσοστό συγκέντρωσης αναφορών, στη 19^η θέση του Γραφήματος, αφορά στον άνθρωπο ως αυταξία, που ανήκει στον άξονα του εγωκεντρισμού. Τα κείμενα Ν.Ε.Λ. και των δύο τάξεων δε φαίνεται να προβάλλουν την εγωκεντρική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία μόνο οι άνθρωποι, ως έλλογα όντα, πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αυτοσκοποί και όχι η φύση ή τα ζώα, χωρίς βέβαια να σημαίνει ότι αυτά δεν πρέπει να προστατεύονται. Υπάρχουν βέβαια οι αναφορές των περιβαλλοντικών αξιών της κατηγορίας του εγωκεντρισμού, που παρουσιάζουν την εργαλειακή αξία της φύσης. Η φύση, δηλαδή, φαίνεται να προστατεύεται, επειδή είναι ωφέλιμη για τον άνθρωπο.

Υπογραμμίζεται επίσης emphaticά η εξαρτησιακή σχέση του ανθρώπου από το περιβάλλον και μάλιστα η εξάρτηση αυτή είναι παρούσα σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας. Τα κείμενα που μελετήθηκαν πραγματεύονται θέματα που σχετίζονται με τη φύση. Κάποια από αυτά αναδεικνύουν τη μαγεία της φύσης, μέσα από την οποία μπορεί να δημιουργηθεί η συναισθηματική φόρτιση, που ενδεχομένως να εμπνεύσει

την ανάγκη για δράση. Άλλα κείμενα πάλι παρουσιάζουν τομείς της οικολογικής κρίσης. Όλα όμως βρίσκονται σε συμπληρωματική σχέση μεταξύ τους, αφού καλύπτουν ποικίλες εποχές, διαφορετικά ρεύματα και τεχνοτροπίες της Λογοτεχνίας, τα οποία όμως άλλοτε φανερά και άλλοτε με υπαινικτικό τρόπο, αποτυπώνουν ένα συνεκτικό κρίκο σε σχέση με τις περιβαλλοντικές αξίες: τη στάση ζωής που οφείλει να έχει ο άνθρωπος μέσα στο περιβάλλον, ιδωμένο ως ολότητα και ως σύστημα.

Παρουσιάζεται η προβληματική μεταξύ αντικρουόμενων εννοιών: το δίπολο μεταξύ του ατόμου - δημιουργού και του ατόμου- καταναλωτή, μεταξύ του ατόμου - μέλους της κοινωνίας και του ατόμου - ιδιώτη, μεταξύ του ατόμου που καταναλώνει και εξαντλεί τη φύση, επειδή διαχωρίζει τη θέση του από αυτήν και του ατόμου που θεωρεί τον εαυτό του συστημικό τμήμα της φύσης. Ως εκ τούτου, τα λογοτεχνικά κείμενα διαγράφουν την πολυκύμαντη σχέση εννοιοδότησης του περιβάλλοντος από τα κοινωνικά σύνολα, ανάλογα με την εποχή, το γεωγραφικό στίγμα, την προσωπική ιδεολογία του συγγραφέα και την ισχύουσα ιδεολογία του κοινωνικού πλαισίου. Αποτυπώνεται ο τρόπος με τον οποίο κάθε κοινωνία χρησιμοποιεί το φυσικό περιβάλλον για να εξυπηρετήσει τις επιδιώξεις της και αντιστοίχως δομεί και το αξιακό σύστημα που ορίζει τη σχέση ανθρώπου και περιβάλλοντος.

3 Συμπεράσματα

Είναι φανερό επομένως ότι τα κείμενα Ν.Ε.Λ. είναι φορείς περιβαλλοντικών αξιών. Υπάρχουν όντως περιβαλλοντικές αξίες, αλλά η αναγνώριση και αποσαφήνισή τους δεν είναι εύκολη. Με βάση το εργαλείο ανάλυσης γίνεται αντιληπτό εάν οι αξίες αυτές που αναφέρονται μέσα στα κείμενα Ν.Ε.Λ. είναι περιβαλλοντικές, όπως αυτές αποσαφηνίστηκαν στο θεωρητικό μέρος της εργασίας. Όπως αναφέρουν οι Sauvé και Villemagne (2006), οι «περίφημες» περιβαλλοντικές αξίες αναφέρονται συχνά στο χώρο της εκπαίδευσης, αλλά σπάνια αποσαφηνίζονται. Το αξιακό υλικό που ανασύρθηκε από το δείγμα ανάλυσης φαίνεται να ασχολείται με την αναδόμηση του πλέγματος των σχέσεων ανάμεσα στα άτομα, στις κοινωνικές ομάδες και το περιβάλλον, καθώς τα κείμενα αντικατοπτρίζουν την κοινωνία και την εποχή στην οποία αναφέρονται και εμπιρεύουν αναφορές σε περιβαλλοντικά θέματα. Είναι όμως σημαντικό για την Π.Ε. οι αξίες αυτές να αποσαφηνιστούν, να αμφισβητηθούν, να δικαιολογηθούν, να μετασχηματιστούν και εν τέλει να εδραιωθούν (Sauvé

& Villemagne, 2006). Τα επιλεγμένα κείμενα έχουν τη δυνατότητα να καλύψουν το περιεχόμενο της Π.Ε., ενσωματώνοντας περιβαλλοντικές αξίες και ιδέες της Π.Η., όπως οι παραδοσιακές αξίες της δικαιοσύνης και της ισότητας, παράλληλα όμως, αναφέρονται και σε άλλες, με πιο εμφανές το περιβαλλοντικό ενδιαφέρον, αναδεικνύοντας χαρακτηριστικές περιβαλλοντικά ενσυνείδητους, με στόχο τη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Τα αποτελέσματα της έρευνας στο πεδίο των περιβαλλοντικών αξιών μπορούν να εμπλουτίσουν την εκπαιδευτική διαδικασία προς την κατεύθυνση μιας ηθικής του περιβάλλοντος με βάση τις αξίες που εμφανίζονται μέσα στα κείμενα, οι οποίες υφίστανται ποικίλες κατηγοριοποιήσεις (Hungerford et al., 1992). Ωστόσο δε μπορούμε να πούμε ότι αυτή και μόνη η ύπαρξή τους αλλάζει την ουσία της διδασκαλίας της Π.Ε., ως προς την εκπαίδευση των μαθητών σε περιβαλλοντικές αξίες.

Παραμένει το ερώτημα της διαχείρισης των κειμένων από εκπαιδευτικούς και μαθητές/-τριες μέσα στην τάξη. Η επιτυχία μιας δραστηριότητας που ανάγεται στο πεδίο της Π.Η., για την προώθηση των στόχων της Π.Ε., εξαρτάται από την επιλογή του λογοτεχνικού κειμένου. Το κείμενο μπορεί να αποτελέσει το ερευνητικό πεδίο μέσα στο οποίο οι μαθητές/-τριες θα αναζητήσουν τις αξίες. Παράλληλα ο εκπαιδευτικός καλείται να κάνει την επιλογή του κειμένου που ανταποκρίνεται στο στόχο της αντίχρευσης και αποσαφήνισης περιβαλλοντικών αξιών, με βάση τη σύνδεση Π.Ε., Π.Η. και Λογοτεχνίας. Ο πίνακας – εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση περιεχομένου των κειμένων Ν.Ε.Λ., καθώς επίσης και τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να βοηθήσουν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Το πεδίο βέβαια των περιβαλλοντικών αξιών αφήνει πολλά περιθώρια διερεύνησης στο χώρο της Π.Η. στην εκπαίδευση και άρα δε μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το αξιακό υλικό από τα κείμενα Ν.Ε.Λ. που μελετήθηκαν είναι εξαντλητικό. Παρέχει όμως το υπόβαθρο για περαιτέρω διερεύνηση των περιβαλλοντικών αξιών, με δεδομένο ότι οι περιβαλλοντικές αξίες προσεγγίζονται με ποικίλους τρόπους, ανάλογα με τη θέση του/της ερευνητή/-τριας, αλλά και τις θεωρίες της Π.Η. που τις παράγουν. Ένας περιβαλλοντικός παιδαγωγός που θέλει να στηριχτεί στα επιλεγμένα κείμενα Ν.Ε.Λ., έχοντας πλέον επίγνωση ότι αυτά αποτελούν φορείς περιβαλλοντικών αξιών, ενεργοποιεί μια μαθησιακή διαδικασία με διλημματικού τύπου συζητήσεις για θέματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευόμενοι. Φανερόνεται με αυτόν τον τρόπο η δυνατότητα φιλοσοφικής και ηθικής ανάγνωσης των λογοτεχνικών κειμένων,

εμπλέκοντας την επιστήμη της Φιλοσοφίας με την Λογοτεχνία (Θεοδωροπούλου, 2003).

Με αφετηρία τις περιβαλλοντικές αξίες που υπάρχουν στα επιλεγμένα λογοτεχνικά κείμενα μπορούν να οργανωθούν προγράμματα Π.Ε., τα οποία εστιάζουν σε πρακτικά προβλήματα ζωής που βιώνουν οι μαθητές/-τριες και τους παρέχουν τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσουν και να προβληματιστούν για τις αξίες, οι οποίες τους οδηγούν στις επιλογές τους για συγκεκριμένη δράση. Προωθείται έτσι η ανάπτυξη της συμμετοχής σε κοινωνική δράση, με σκοπό τη βελτίωση και τη διατήρηση της περιβαλλοντικής ποιότητας. Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας θα μπορούσαν να ενισχύσουν τη διδασκαλία των αξιών, που παραδοσιακά συμπεριλαμβάνεται σε μαθήματα όπως η Λογοτεχνία, ώστε να καταρτιστούν προγράμματα, τα οποία στηρίζονται στην ελεύθερη συναίνεση των νέων στη διαμόρφωση του αξιακού τους συστήματος και ταυτόχρονα τους δίνουν πρωταρχικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων. Σκοπός είναι οι μαθητές/-τριες να χτίσουν το δικό τους σύστημα αξιών, μέσα από μια ολιστική προσέγγιση της παρεχομένης μαθησιακής διαδικασίας. Με την ορθή διαχείριση των κειμένων Ν.Ε.Λ. δίνεται η δυνατότητα στα παιδιά να σκεφθούν, να προβληματιστούν και να κατανοήσουν μόνο τους τις περιβαλλοντικές αξίες, που άλλοτε φανερά και άλλοτε σε λανθάνουσα μορφή βρίσκονται στα λογοτεχνικά κείμενα, έτσι ώστε να δημιουργήσουν το δικό τους σύστημα αξιών.

Η χαρτογράφηση των περιβαλλοντικών αξιών, όπως παρουσιάζεται μέσα από τα αποτελέσματα της έρευνας, βασίζεται σε μια ολιστική θέαση του περιβάλλοντος, ως συνόλου αλληλοεξαρτώμενων σχέσεων μεταξύ φυσικών και κοινωνικών συστημάτων. Η Π.Ε. δίνει έμφαση στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και των δεξιοτήτων επίλυσης προβλημάτων, μέσα από εμπειρίες μάθησης που εστιάζουν σε πραγματικά προβλήματα και περιλαμβάνουν όλων των ειδών τις πληροφορίες. Τέτοιες ευκαιρίες μάθησης παρέχονται μέσα από το μάθημα της Λογοτεχνίας, το οποίο μπορεί να δια φωτίσει περιβαλλοντικά θέματα, να δώσει τις αιτίες και τις συνέπειες των περιβαλλοντικών προβλημάτων και να εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στην ιδεολογία, την οικονομία και τον τεχνολογικό πολιτισμό.

Οι περιβαλλοντικές αξίες επομένως, υπαρκτές στα λογοτεχνικά κείμενα, όχι ως ένα σύστημα κλειστό, αλλά ανοιχτό σε πολλαπλές προσλήψεις, αναγνωρίζονται ως σημαίνοντα μέσα από τη διδακτική πράξη. Παρέχουν τη δυνατότητα για σύγχρονο κοινωνικό προβληματισμό, στο πλαίσιο ενός σχολείου που σέβεται τη νεότητα και ενισχύει την περιέργεια και την αμφισβήτηση. Αναδεικνύονται έτσι ως εργαλείο για τον ευ-

ρύτερο μετασχηματισμό της σκέψης, που θα ενθαρρύνει τους μαθητές να γνωρίζουν και να αγαπούν το φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον, να το προστατεύουν και κυρίως να έχουν τη βούληση να δράσουν, ως περιβαλλοντικά υπεύθυνα άτομα, με απώτερο στόχο να δημιουργήσουν έναν βιώσιμο, αισιόδοξο και πιο δίκαιο κόσμο.

Στη βάση της παραπάνω παραδοχής, οι περιβαλλοντικές αξίες πρέπει να αποτελέσουν κύριες συνιστώσες των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Νέου Σχολείου, με την απαιτούμενη αναθεώρηση της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας. Αναγνωρίζοντας ότι η Π.Ε. διατρέχει όλη την εκπαιδευτική λειτουργία, ως αναπόσπαστο κομμάτι των γνωστικών αντικειμένων, οι περιβαλλοντικές αξίες πρέπει να αποτελούν βασικό συστατικό κάθε διεξαγόμενης δραστηριότητας, διασφαλίζοντας το συνειδησιακό υπόστρωμα για την καλλιέργεια υπεύθυνης περιβαλλοντικής συμπεριφοράς ή απλούστερα, για την αγάπη του ανθρώπου για το περιβάλλον ως ζωτικό παραξιακό χώρο.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, Ε. & ΤΣΙΛΙΜΕΝΗ, Τ. (2009). Η αφήγηση ως εργαλείο μάθησης στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Χ. (2007) (ΕΠΙΜ.). Η διαθεματικότητα στα φιλολογικά μαθήματα & τα σχέδια εργασίας/project. Από τη θεωρία στη διδακτική πράξη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Α., ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΑΚΗΣ, Σ. & ΛΙΘΟΞΟΪΔΟΥ, Λ. (2009). Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ως χώρος ζύμωσης παραδειγματικών αλλαγών: Παιδαγωγική και ηθική θεωρία. Στο: Ε. Θεοδωροπούλου, Μ. Καΐλα, C. Lagere & M. Bonnett (επιμ.). Περιβαλλοντική Ηθική: από την έρευνα και τη θεωρία, στην εφαρμογή. Αθήνα: Ατραπός.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Α. (2009). Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Περιβάλλον, Αειφορία. Θεωρητικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (2007). Κριτική Ανάγνωση Κειμένων. Σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις για την ανάπτυξη κριτικής – δημιουργικής σκέψης. ΟΕΠΕΚ, Αθήνα, 163 – 170.

- ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ε. (2003). Η ανάγνωση κειμένων: σχέδιασμα για την κατασκευή ενός φιλοσοφικού παραδείγματος. *Επιστήμες της Αγωγής*, 4, 107-27.
- ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ε. (2005). Περιβαλλοντική Ηθική, ένα σταυροδρόμι σε σταυροδρόμι. Στο: Καΐλα Μ., Θεοδωροπούλου Ε., Δημητρίου Α., Ξανθάκου Γ., Αναστασάτος Ν. (επιμ.). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Ερευνητικά δεδομένα & Εκπαιδευτικός Σχεδιασμός*. Αθήνα: Ατραπός, 267-285.
- ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ε., (2009). Στο εργαστήριο της Περιβαλλοντικής Ηθικής: η φιλοσοφία, οι αξίες, η έννοια της φροντίδας. Στο: Ε. Θεοδωροπούλου, Καΐλα Μ., Bonnett M., Lagère C. (επιμ.). *Περιβαλλοντική Ηθική: από την έρευνα και τη θεωρία στην εφαρμογή*. Αθήνα: Ατραπός, 183 – 215.
- ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ε. (2010). (επιμ., εισαγ., μτφρ.), *Φιλοσοφία της Παιδείας: Λόγοι, Όψεις, Διαδρομές*. Αθήνα: Πεδίο.
- ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ε. (2010, 16 ΑΠΡΙΛΙΟΥ). *Περιβαλλοντική Ηθική και Διδασκαλία Αξιών στο σχολείο*. Εισήγηση στη διημερίδα «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, σχολείο και οικολογικό παιδικό βιβλίο». Χαλκίδα, 16 – 17/04/2010.
- ΚΟΚΚΟΣ Α. (1998). *Αρχές μάθησης ενηλίκων*. Στο: *Ανοικτή και εξ αποστάσεως Εκπαίδευση*. Τόμος Β. Πάτρα: ΕΑΠ.
- ΚΟΚΚΟΤΑΣ, Π. (2004). *Διδακτική των Φυσικών Επιστημών*. Μέρος II. *Σύγχρονες Προσεγγίσεις στη Διδασκαλία των Φυσικών Επιστημών*. (5η έκδ.). Αθήνα: Συγγραφέας.
- ΛΙΑΡΑΚΟΥ, Γ. & ΦΛΟΓΑΪΤΗ, Ε. (2007). *Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη*. Προβληματισμοί, Τάσεις και Προοπτικές. Αθήνα: Νήσος.
- ΜΠΟΝΙΔΗΣ, Κ. Θ. & ΧΟΝΤΟΛΙΔΟΥ, Ε. (1997). «Έρευνα σχολικών εγχειριδίων: από την ποσοτική ανάλυση περιεχομένου σε ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης - το παράδειγμα της Ελλάδας», *Παιδαγωγική Επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη: τάσεις και προοπτικές*. Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας, 188 - 224.
- ΜΠΟΝΙΔΗΣ, Κ. Θ. (2004). *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- ΦΛΟΓΑΪΤΗ, Ε. (2006). *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- ΦΡΥΔΑΚΗ, Ε. (2003). Η θέση της λογοτεχνίας στην πράξη της διδασκαλίας. Αθήνα: Κριτική, 72.

Θεσμικά κείμενα - Προγράμματα – Οδηγίες

- ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι. (2002). Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης, τόμος Α΄, Αθήνα.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι. (2000). Προγράμματα Σπουδών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Θεωρητικές Επιστήμες. Πρόγραμμα Σπουδών Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γυμνασίου και Ενιαίου Λυκείου. Αθήνα, 163.
- ΦΕΚ 303/13-03-2003

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- BECK, I. L.(1989). Reading and Reasoning. *Reading Teacher*, 42 (9), 676-82.
- FISHER, L. (1991). Learning to Save the Environment. *Technology and Learning*, II. (6), 18-26.
- FLYNN, L. (1989). Developing Critical Reading Skills through Comparative Problem Solving. *Reading Teacher*, 42 (9), 664-68.
- HUCKLE, J. (1999). Locating Environmental Education between modern capitalism and postmodern socialism: A reply to Lucie Sauvé. *Canadian Journal of Environmental Education*, 4, 36 – 45.
- HUNGERFORD, H. R., LITHERLAND, R. A., PEYTON, R. B., RAMZEY, J. M., TOMARA, A. M. ET VOLK, T. (1992). *Investigating and Evaluating Environmental Issues and Actions : Skill Development Modules*. Champlain : Stipes Publishing Company.
- MAYRING, PH. (2000). Qualitative Content Analysis [28 paragraphs]. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 1(2), Art. 20, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385>
- RAUCH, F. (2004). Education for sustainability: A regulative idea and trigger for innovation. In: W. Scott & S. Gaugh (eds.), Key Issues in sustainable Development and Learning. A Critical Review. London: Routledge, 149 – 151.
- SAUVE, L. (1996). Environmental Education and Sustainable Development: A Further appraisal. *Canadian Journal of Environmental Education (CJEE)*, 1 (1), 7 – 34.

- SAUVE, L. (2006). Complexité et diversité du champ de l'éducation relative à l'environnement. *Chemin de Traverse, Solstice d'été*, 51-62.
- SAUVE, L. ET VILLEMAGNE, C. (2006). L'éthique de l'environnement comme projet de vie et « chantier » social : un défi de formation. *Chemin de Traverse, 2, solstice d'hiver*, 19-33.
- SAUVE, L. (2009). Le rapport entre éthique et politique: un enjeu pour l'éducation relative à l'environnement. *Éducation relative à l'environnement, Vol. 8*.

Abstract

This paper examines the environmental values in the school textbooks of Modern Greek Literature in High School. Literature has an immediate relationship with the environment in which the person lives and operates, providing a holistic representation of the world. It is therefore expedient to exploit it in the context of Environmental Education. The language of Literature has particular strength and this is one of the reasons why Literature has become a teaching practice that allows the detection of man's identity in the center of his personal set of values, attitudes, feelings and commitments. The link between Literature and Environmental Education, through promoting, formulating and processing environmental values, is considered to be extremely important for the promotion of the goals of Environmental Education. The ascertainment, therefore, that the course of Modern Greek Literature Texts is a carrier of environmental values, shows new paths connecting the two fields, providing additional capability of modern social speculation.

Η Χαρά Κυριακάκη είναι φιλόλογος, απόφοιτη του τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης και κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος με τίτλο «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Από το 2005 υπηρετεί ως εκπαιδευτικός στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση με τωρινή θέση απόσπασης σε ελληνικό Γυ-

ΧΑΡΑ ΚΥΡΙΑΚΑΚΗ

μνάσιο/Λύκειο του εξωτερικού, συμμετέχοντας ταυτόχρονα σε ευρωπαϊκά προγράμματα και προγράμματα σχολικών δραστηριοτήτων. Τα επιστημονικά και ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζονται στη Νεοελληνική Λογοτεχνία, στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (με εστίαση στο πεδίο της Περιβαλλοντικής Ηθικής) και στην αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων.

(hara.kyriakaki@gmail.com)